

Yayın Geliş Tarihi: 04.07.2024

Yayına Kabul Tarihi: 01.10.2024

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Çoruk, Fatma Jale Gül, "Görsel Metin Analizi: ABD'de Basılan ve Ermeni İddialarını Konu Alan Kitap Kapakları (1896-2023)", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 76 (2024): 69-98.

Araştırma Makalesi

GÖRSEL METİN ANALİZİ: ABD'DE BASILAN VE ERMENİ İDDİALARINI KONU ALAN KİTAP KAPAKLARI (1896-2023)

(VISUAL TEXT ANALYSIS: COVERS OF BOOKS PRINTED IN THE USA
AND ABOUT ARMENIAN CLAIMS (1896-2023))

Fatma Jale Gül ÇORUK*

Öz: *Kitap kapaklarının geçmişten günümüze en önemli işlevi kitabı korumak olmuştur. Matbaa yaygınlaşana kadar geçen süreçte üretilen el yazması kitaplarda ve sonraki süreçte basılan kitaplarda da kapak tasarımı her zaman önemli olmuştur. Okur ile metin arasındaki ilk temasın kurulmasını ve içerik hakkında ön bir bilginin edinilmesini kitap kapakları sağlamaktadır. Günümüzde e-kitapların varlığıyla okuma pratikleri kısmen değişmiş olsa da üretim biçimi fark etmeksizin kitap kapakları önemini korumaya devam etmektedir. Öte yandan kitap kapakları birer görsel metin olmaları dolayısıyla metin analizine konu edilebilmektedir. Çalışmanın araştırma alanında, 1896-2023 yılları arasında ABD'de Ermeni iddiaları bağlamında basılan kitap kapakları bulunmaktadır. Araştırma evrenine dâhil olan bütün kitaplar dikkate alınmakla birlikte en çarpıcı örnekler incelenerek amaçlı bir örnekleme yoluna gidilmiştir; kitap kapaklarının incelenmesinde Roland Barthes'in göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmamızın önemi, Ermeni iddialarının kitap kapaklarına yansımalarının irdelenmesi ve bu kapaklarda yer alan ya da yaratılan Türk*

* ORCID: 0000-0003-3807-1501

Dr. Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, coruk@ankara.edu.tr

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

ve Ermeni imgelerinin ve Ermeni iddialarına dair görselleştirilmelerin yorumlanmasından ileri gelmektedir.

Anahtar kelimeler: kitap kapakları, Ermeni iddiaları, görsel metin

Abstract: *The most important function of book covers from past to present has been to protect the book. Cover design has always been important in the manuscript books produced before the printing press became widespread, as well as in the books printed later on. Book covers provide the first contact between the reader and the text and enable the reader to obtain preliminary information about the content. Although reading practices have partially changed with the existence of e-books today, book covers continue to maintain their importance regardless of the production method. On the other hand, book covers can be subject to text analysis because they are visual texts. The research area of the study includes book covers published in the USA between 1896 and 2023 in the context of the Armenian Claims. Although all books included in the research universe were taken into account, a purposeful sampling method was used by examining the most striking examples and Roland Barthes' semiotic analysis method was used in examining the book covers. The importance of our study comes from examining the reflection of the Armenian claims on book covers and interpreting the Turkish and Armenian images and visualizations of the Armenian Claims that appear or are created on these covers.*

Key words: book covers, Armenian claims, visual text

Giriş

Bir yazar, bir metni oluştururken belirgin bir hedef kitleyi hesaba katarak düşüncelerini yazıya dökmektedir; kurmaca olsun ya da olmasın bütün metinlerin hedefinde öncelikli olan bir okur kitlesi bulunmaktadır. Kitabı oluşturan ögeler üzerine çeşitli yorumlar yapılmış; metin dışı ögelerin de metin kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.¹ Okurun metinle ilk karşılaşmasında da bu metin dışı ögelerin önemli bir yeri bulunmaktadır zira “*okuyucunun ilk karşılaşacağı metin değil, metni çevreleyen dış ögelerdir. Bu ögeler okuyucuyu bilgilendirir, alacağı ve/ya da okuyacağı kitapla ilgili temel ipuçları verir. Metin dışı bilgilerin temel işlevleri; metnin varlığını bildirmek, algılanmasını ve tüketilmesini sağlamak için kullanılan dilsel ve dil dışı değişik göstergeleri, açıklayıcı bilgileri ve tamamlayıcı ipuçlarını belirtmektir. Bu bilgilerin okuyucu üzerindeki etkisi yadsınamaz boyuttadır.*”² Metin dışı ögeler, okura çeşitli aşamalarda metni anlamlandırmasında yardımcı olmaktadır. Bu ögeler: kapak, başlık, alt başlık, yazarın adı, editör, yayınevi, kitap serisi adı, kitabın yayın hakkı, çevirmen, sunum yazısı, ön söz, epigraf, sonnot, dipnot, kaynakça, içindekiler vb. şeklinde sıralanabilmektedir.³ Dolayısıyla metin kadar onun okura nasıl ulaştırıldığı/sunulduğu da doğrudan metinle ilişkili bir olgudur ve bu ilişkiyi sağlayan ilk öge ise kitap kapağıdır.

Dijital teknolojinin gelişmesiyle birlikte kitap, somut bir nesne olmanın ötesine geçmiş; özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan e-kitaplar ile insanların hem kitaba erişimi hem de okuma pratiği kısmen değişmiş olsa bile fiziksel kitabın bazı şekilsel özellikleri korunmaya devam etmiştir. “*MÖ 2600 yılına tarihlendirilen ve bilinen ilk kitap olan Prisse d’Avennes papirüsünün kapağı bulunmamaktaydı.*”⁴ Parşömen ve papirüs rulo şeklindeki en eski yazma kitaplar çoğunlukla ahşaptan yapılmış kılıf ve kutularda saklanmıştır. Öte yandan el yazması kitapların rahat bir şekilde okunabilmesi ve uzun süre korunup saklanabilmesi amacı, ciltçiliğin gelişimini sağlamış; kitap ciltleme işi, süsleme sanatlarından biri olmuştur. 1450 yılında Gutenberg’in hamlesiyle matbaa yaygınlaşana kadar geçen süreçte üretilen el yazması kitaplarda ve dahi matbaa bulunduktan sonra basılan kitaplarda da kapak tasarımı her zaman önemli olmuştur ve günümüzde de basım şekli fark etmeksizin önemini

1 Ayrıntılı bilgi için bk. Roland Barthes, *Çağdaş Söylenler* (İstanbul: Metis Yay., 2014), 179-221; Doğan Günay ve Funda Uzdu, “Kitabın Kapağından Dışarı Taşanlar”, *Dilbilim* 20 (2012): 19-46; Doğan Günay, *Metin Bilgisi* (İstanbul: Papatya Yay., 2017), 47.

2 Günay, *Metin Bilgisi*, 57.

3 Ayrıntılı bilgi için bk. Günay, *Metin Bilgisi*, 57-67.

4 Ayrıntılı bilgi için François Delamare ve Bernard Guineau, *Renkler ve Malzemeleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2015), 24.

korumaya devam etmektedir. Orta Çağ'da özellikle dinî kitaplar değerli taşlarla süslenmeye başlanmış ve Tevrat'tan alınmış öykülerle resmedilmiştir. Bu işlemeli, hacimli ve ağır kitaplar raflara yatay olarak yerleştirilmekteyken matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte kitaplar dikey pozisyonda saklanmaya başlanmıştır ki bu durum, kapaklardaki tasarımın değişmesini de beraberinde getirmiştir. 15. yüzyılda özellikle Fransa ve Almanya'da kitap ciltçiliğinde büyük bir gelişim ve değişim yaşanmıştır.⁵ 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadarki kitap ciltleri karşılaştırıldığında, 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başlarında kitapların daha sınırlı bir okur kitlesine hitap etmesi nedeniyle ciltlenmelerinde ticari bir kaygı güdüldüğü görülmekle birlikte 16. yüzyılda matbaanın yaygınlaşmasıyla kısa zamanda daha fazla kitap ciltlemek için yeni yöntemler geliştirilmiş; 17. yüzyılda ise lüks cilt üretimi devam ederken üretimi fazla yapılan kitapların ön yüzleri değil, sadece kütüphane rafına konulduklarında görülen kenarları süslenmeye devam edilmiştir. 18. yüzyıl itibarıyla ise daha sade bir hâl alan kitap kapakları, 19. yüzyılda buharlı baskı makinesi ve kâğıt makinesinin kullanılmaya başlanmasıyla daha hızlı ve daha ucuz üretilebilmiştir.⁶ Genel olarak değerlendirdiğimizde 18 ve 19. yüzyıllara kadar kitap kapakları kitabı koruma ve saklama amacıyla kullanılmış, süslemelerle değerinin artması sağlanmıştır. Sonraki süreçte ise kitap kapaklarının koruma işlevinin yanına farklı nitelikler eklenmiştir.

Günümüzde “*kitaplar kendilerini adları, yazarları, kütüphane kartlarındaki ya da raflardaki yerleri, kapaklarındaki resimleri aracılığıyla tanıtır. Kitaplar ayrıca büyüklükleri ile de konuşurlar.*”⁷ Bu bağlamda kitap kapakları hem üzerlerindeki yazılar hem de görsellerle içerikleri hakkında bilgi vermekte; henüz kitabın kapağını açmadan içeriği hakkında ön bir bilgi sunmaktadırlar. “*Kitabın kapağı, kitabın içeriğiyle, konusuyla, kitaptaki önemli bir durum ya da kişi ile ilgili bir ipucu vermesi için yerleştirilir. Yani okuyucu kitabın konusunu bilmese de kapağa konulan bir resimden dolayı kitabı alabilir.*”⁸ Kitap kapakları, okura ön bilginin sunulduğu; içerik hakkında kısa ama öz bilgilerin sezdirildiği bir ilk durak özelliğindedir ve öte yandan “*kitaplar, tarihte, toplumsal propaganda aracı olarak etkili olurken; günümüzde de çeşitli düşünceleri derinlemesine işlemeleri nedeniyle hâlâ propaganda aracı olarak işlevlerini sürdürmektedirler.*”⁹ Dolayısıyla aktarılmak, anlatılmak

5 Orhan Öcal, *Kitabın Evrimi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 1971), 115-118.

6 Ayrıntılı bilgi için ise bk. Lucien Febvre ve Henri-Jean Martin, *Kitabın Doğuşu* (İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2000), 77-82.

7 Alberto Manguel, *Okumanın Tarihi* (İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2010), 153.

8 Günay ve Uzdu, “Kitabın Kapağından Dışarı Taşanlar”, 27.

9 Mustafa Bilge Satkın, “Türkiye’de Belgesel Fotoğrafın Propaganda Amaçlı Kullanımı” (Sanatta Yeterlik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2011), 54.

istenen duygu ve düşünce, sadece içerikle değil aynı zamanda kapak tasarımı ile de sunulabilmektedir. Bu özellikleri dikkate alındığında kitap kapakları, analiz edilebilen birer metin haline dönüşmektedirler. Metin denilince akla ilk olarak yazılı bir yaratı gelmektedir ki sözlük anlamı da “*bir yazıyı biçim, anlatım ve noktalama özellikleriyle oluşturan kelimelerin bütünü, tekst*”¹⁰ şeklinde verilmektedir. Bir diğer tanımında “*belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür*”¹¹ denilerek metnin, bildirişim değeri taşımasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Ancak metin, “*salt yazı değil resim, görüntü, fotoğraf, grafik vb. birçok unsurdan oluşabilmektedir.*”¹² Görsel metin ise söz ya da yazı dışında afiş, sembol, şekil, işaret, fotoğraf, resim, tablo, harita, video, grafik, karikatür vb. anlatımlarla şekillenen metinlere verilen addır. Bu açıdan değerlendirildiğinde kitap kapakları da görsel metin kategorisinde yer almaktadır. Öte yandan kitap kapaklarının “*tasarımında aranan özelliklerle ilgili olarak kapağın sanatsal özellik taşıması, ilgi çekici ve merak unsurları uyandıracak şekilde tasarlanması, konu ile tutarlı olması, dayanıklı olması, kapakta doğru renklerin tercih edilmesi gibi birtakım ortaklıklar*”¹³ bulunması beklenilmektedir.

Görsel Metin Analizi

Çalışmanın araştırma alanını 1896-2023 yılları arasında ABD’de Ermeni tarihini/kültürünü ve daha özelden ise Ermeni iddialarını¹⁴ konu edinen kitapların ön kapaklarında yer alan metinlerin analizi oluşturmaktadır. 1896 yılının başlangıç olarak belirlenmesinin sebebi ise erişilebilen en eski kitap kapağının bu tarihe ait olmasından ileri gelmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın odağında, ABD’de çeşitli kitabeveleri tarafından 1896-2023 yılları arasında yayımlanan kitapları tespit etmek; tespit edilen bu kitaplardaki kapak

10 Metin maddesi, erişim 24 Nisan 2024, <https://sozluk.gov.tr/>.

11 Günay, *Metin Bilgisi*, 47.

12 Ayça Çekiç Akyol ve Mevlüt Akyol, “Reklam Araştırmalarında Metinsel Analiz Yöntemi ile Anlamaların İnşası ve Yapıbozumu”, *Görsel Metin Çözümleme* içinde, ed. Özlem Güllüoğlu (Ankara: Ütopya Yay., 2021), 235.

13 Kadir Kaplan, “Kitapların Kapak Tasarımlarındaki Mesajlarda Kullanılan Propaganda Teknikleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 6/3 (2017): 1575.

14 Ermeni iddiaları ifadesi, uzun bir gelişim sürecine sahip olan ve bu sürecin çıkış noktasında da Osmanlı İmparatorluğu’na karşı faaliyetlerde bulunan Ermeni komita üyelerinin 24 Nisan 1915 tarihinde tutuklanmalarını ve bu tutuklamaların “soykırım” olduğu gerekçesiyle ortaya atılan iddiaları kapsamaktadır. Öte yandan sonraki süreçte bu iddiaların kısaca Dört T yani Tanıtım, Tanınma, Tazminat ve Toprak Talebi şeklinde formüle edilebilecek bir yapıya dönüştürüldüğünü belirtmek de yerinde olacaktır. Detaylı bilgi için bk. Birsan Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi/Toplumsal Bellek ve Sinema*, (İstanbul: Say Yayınları, 2006).

tasarımlarını tematik olarak tasnif etmek ve bu kitap kapaklarını nitel araştırma yöntemlerinden biri olan göstergebilimsel analiz yöntemiyle inceleyerek sunulmak istenen genel ve dahi özel algıya dair bir çıkarımda bulunmak yer almaktadır. Ermeni iddiaları bağlamında basılan kitapların hem içerik olarak hem de kitap kapak tasarımları açısından belli bir kitleye ulaşmayı amaçladığı ve kapak tasarımlarıyla da savunulan tezlerin canlı kalmasına katkıda bulunduğu; hedef kitle dışındaki okurlar için de cezbedici bir yapı oluşturmak gayesi taşıdığı öngörülmektedir.

Çalışma alanına dâhil edilen kitap kapaklarının seçiminde herhangi bir edebî tür, içerik ve yayınevi kısıtı yapılmamış; ilgili süreçte basılmış Ermeni iddialarını konu alan tüm kitaplara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada sadece ABD’de basılan kitapların kapakları dikkate alınmış olmakla birlikte veri toplama aşamasında pek çok ülke bazlı sınıflandırma yapılmış; bunlar neticesinde kitap kapaklarının ülke bazında farklılık gösterebildiği de tespit edilmiştir. 1896-2023 yılları arasında basılmış 269 kitaba erişilip incelenebilmiş ve bu kitap kapakları için 11 tematik başlık tespit edilmiştir. Çalışmanın çatısını bu belirlenen tematik başlıklar oluşturmaktadır. Çalışma evreninde yer alan kapakların tamamı odakta olmakla birlikte bütün kapakların incelenmesi yayın sınırlılıklarını aşacağından her bir tema için - çocuk/aile/portre temaları tek başlıkta olmak üzere- en dikkat çekici/en etkili sunumu yaptığı düşünülenlerden iki ya da üç adet seçilerek amaçlı bir örnekleme yoluna gidilmiştir. Tematik sınıflandırma aşamasında birden fazla temaya dâhil edilebilecek kitaplar tek bir gruba dâhil edilerek baskın özelliğine göre sınıflandırılmış; toplam sayıda tek bir değere denk düşürülmüştür. Çalışmanın önemi, Ermeni iddialarının kitap kapaklarına nasıl yansıtıldığının irdelenmesi ve bu kapaklarda yer alan ya da yaratılan Türk ve Ermeni kodlamalarının nasıl olduğunun sunulmasından ileri gelmektedir. Araştırma kapsamında belirlenen tematik başlıklar ve bu başlıklara karşılık gelen kapak sayıları aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Görsel Metin Analizi: ABD’de Basılan ve Ermeni İddialarını Konu Alan Kitap Kapakları (1896-2023)

	Temalar	Kitap Sayısı
1.	Görsel metin içermeyen kapaklar	37
2.	Türk’e, Türk kültürüne ve Türk tarihine gönderme yapan kapaklar	10
3.	Ağrı Dağı’na gönderme yapan kapaklar	13
4.	Soykırım Anıtı’na gönderme yapan kapaklar	12
5.	Ermenistan Cumhuriyeti bayrağına ve haritasına gönderme yapan kapaklar	17
6.	Hristiyanlığa gönderme yapan kapaklar	9
7.	Göç yoluna gönderme yapan kapaklar	27
8.	Çocuk fotoğraflarının kullanıldığı kapaklar	20
9.	Aile fotoğraflarının kullanıldığı kapaklar	20
10.	Portrelerin kullanıldığı kapaklar	43
11.	Diğer (soyut çizim/sembol/desen kullanılan) kapaklar	61

Tablo 1. Kitap Kapaklarının Tematik Ayrımı

Araştırmanın örneklemini oluşturan tematik kitap kapaklarının değerlendirilmesinde Roland Barthes’in gösterge bilimsel çözümleme yöntemi kullanılmıştır. Barthes’in deyiimiyle “dünya göstergelerle doludur, ama bu göstergelerin hepsi alfabenin harfleriyle, ulaşım kodundaki işaret levhalarıyla ya da askerî üniformalarla aynı yalınlık içinde olamaz.”¹⁵ Dolayısıyla farklı yaklaşım ve çözümlenmelere gereksinim duyulmaktadır. Barthes’in düzanlam ve yananlam temelli yaklaşımında düzanlam, zihinde canlanan ilk anlamı karşılarken; yananlam ise ilk aşamada anlaşılmayan, zihinde belirmeyen anlamı karşılamaktadır. “Düzanlam, gösterilenin nesnel olarak, olduğu gibi kavranmasıyla oluşur. Yananlamlarsa, göstergeye biçimi ve işlevi nedeniyle bağlı özel değerler anlatır.”¹⁶ Bir başka ifadeyle “düzanlam, bir göstergenin neyi temsil ettiği; yananlam ise göstergenin nasıl temsil edildiği”¹⁷ ile ilgilidir. Kitap kapakları açısından düzanlam ve yananlam kavramları düşünüldüğünde kitabı tasarlayan kişi ya da kişilerin özellikle vermek istediği mesajlara/ yaratmak istediği algılara sahip olması ve bunları yananlamlarla çalışmasına yansıtması kuvvetle muhtemel gözükmektedir çünkü “yananlamlar kalıplaşmış

15 Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2021), 186.

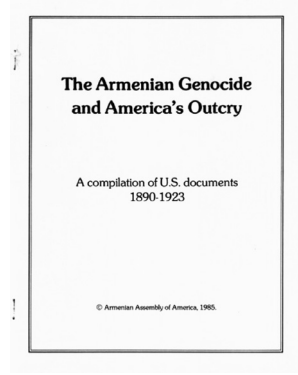
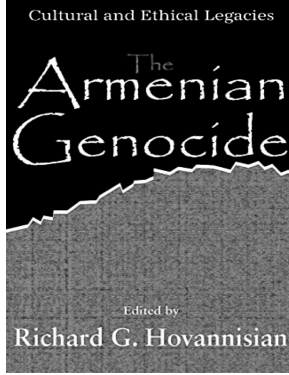
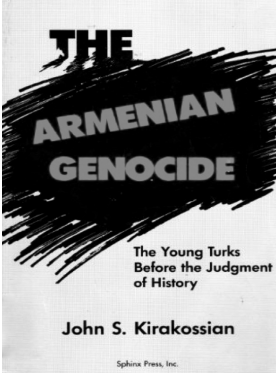
16 Pierre Guiraud, *Göstergebilim* (Ankara: İmge Kitabevi Yay., 2016), 45.

17 İlhami Sığırıcı, *Göstergebilim Uygulamaları* (Ankara: Seçkin Yay., 2017), 75.

olabilecekleri gibi bireysel de olabilmektedir.”¹⁸ Barthes’ın çözümlemesinde mit, metonim vb. kavramlar da yer almaktadır. Metonim, nesnenin bağlamsal temsilini karşılarken; mit, toplum belleğinde zaman içinde oluşmuş ortak fikirleri karşılarmaktadır.¹⁹ Yapılacak incelemeler sonucunda kitap kapaklarında ilk bakışta görülmeyen ama var olan çağrışımların/anlamların analiz edilmesi amaçlanmıştır. Her bir başlık altında yer alan görseller sırasıyla her biri farklı bir paragrafla başlayacak şekilde çözümlenmiştir. Ayrıca paragraf içeriklerinin künye bilgilerini içerecek şekilde yazılmasına dikkat edildiğinden her görselin altına resim yazısı eklenmeyecek şekilde bilgilerin dipnotta verilmesi tercih edilmiştir.

1. Görsel metin içermeyen kapaklar²⁰

Bu kategoriye dâhil edilebilen 37 kitap kapağı bulunmaktadır. Bunların bir kısmında sadece siyah/beyaz renk hâkimken diğerleri çeşitli renklerin bir arada kullanılmasıyla tasarlanmıştır.

18 Fatma Erkman Akerson, *Göstergebilim* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2019), 115.

19 Detaylı bilgi için bk. Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*; Ufuk Bircan, “Roland Barthes ve Göstergebilim”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 13/26 (2015), 17-41.

20 Bu başlık altında yer alan görsellerin eser künye bilgileri sırasıyla şu şekildedir:

John Kirakossian, *The Armenian Genocide: The Young Turks Before the Judgment of History* (Boston: Sphinx Press, 1992).

Richard G. Hovannisian, *The Armenian Genocide: Cultural and Ethical Legacies* (New Jersey: Transaction Publishers, 2006).

Anonim. *The Armenian Genocide and America's Outcry/ A compilation of U.S. documents 1890-1923*. (Washington: Armenian Assembly of America, 1985).

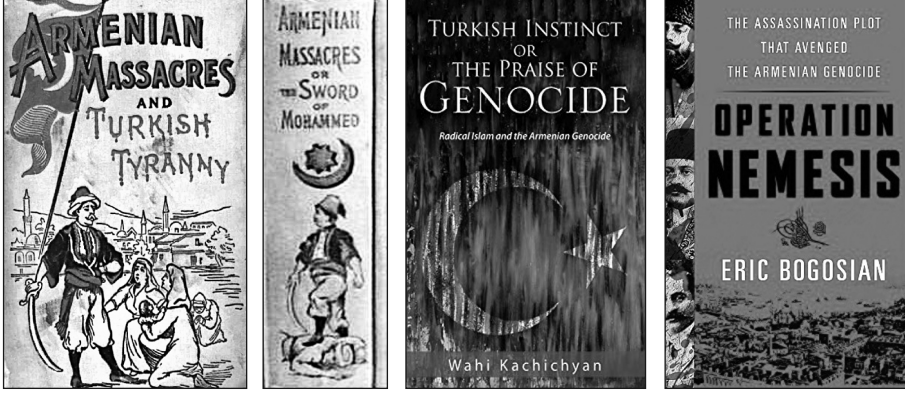
John S. Kirakossian’a ait olan *The Armenian Genocide: The Young Turks Before the Judgment of History [Ermeni Soykırımı: Tarihin Yargısı Önündeki Jön Türkler]* adlı kitap 1992 yılında basılmıştır. Kitap içeriği -küçük başlıkta da iletiildiği üzere- Jön Türkler üzerine kurgulanmıştır. Pan-Türkizmden, Sevk ve İskân sürecinden ve Sultan Abdülhamit’ten bahsedilmektedir. Kapakta gri, siyah ve kırmızı renkler hakimdir. Düzanlam açısından incelendiğinde, kapakta gri zemin üzerine siyah ve kırmızı kalın, büyük fontlarla yazılmış kitap isminin yanında siyah ve daha küçük boyutlu harflerle bir alt başlık sunulduğu ve iki farklı paragraftan oluşan bir tasarım kullanıldığı görülmektedir. Yananlamlar açısından ise karalanmış siyah fon üzerinde kırmızı yazıların yer alması, verilmek istenen duygunun, dikkat çekilmek istenenin “*Armenian Genocide [Ermeni Soykırımı]*” ifadesi olduğunu göstermektedir ki alt başlıkların, yayınevının ve yazarın adlarının kitap adından daha küçük fontlarla kurgulanması da bu maksadı ortaya koymaktadır. Siyah kısmın karalanmışlık hissi veren formu hem bir boşluk algısı hem de kazınarak çıkarılmış bir nesne etkisi bırakmaktadır.

2006 basımlı Richard G. Hovannisian’ın *The Armenian Genocide: Cultural and Ethical Legacies [Ermeni Soykırımı: Kültürel ve Etik Miraslar]* adlı eseri, Ermeni kültürü, tarihi, edebiyatı ve sanatına da değinen ve Ermeni iddialarını, Süryani, Yunan ve Yahudi toplumlarıyla karşılaştırmalı olarak ele alan bir içeriğe sahiptir. Kapak üzerinde kırmızı, beyaz ve siyah renkler hâkimdir. Düzanlam açısından incelendiğinde, kapakta siyah fon üzerine beyaz ve kırmızı harflerin kullanıldığı; kırmızı rengin kullanımıyla tasarımın iki parçalı görünümüne kavuşturulduğu görülmektedir. Yananlamlar açısından ise siyah fondan koparılan kısmın altından kırmızı rengin ortaya çıkması kan imgesini çağrıştırmaktadır. Kapakta kullanılan yazı karakterinin boyutu, önce kitabın adına hemen ardından da yazarının adına dikkat çekilmesi isteğini göstermektedir.

1985 yılında basılan *The Armenian Genocide and America’s Outcry/ A compilation of U.S. documents 1890-1923 [Ermeni Soykırımı ve Amerika’nın Feryadı/ 1890-1923 Yılları Arasındaki ABD Belgelerinin Derlemesi]* adlı kitabın kapağında sarı ve siyah renkler hakimdir. 1890-1923 tarihleri arasında Amerikan basınında yer alan “*Armenian Genocide*” haberlerinin bir derlemesidir. Kitap kapağının düzanlamı açısından az renk kullanımı ile daha net bir sunum yapıldığı görülmektedir. Dikkat çekilmek istenen en önemli unsur kitabın adı olmakla birlikte derleme olması nedeniyle bir yazar adı bulunmamaktadır. Yananlam olarak kitabın basım tarihinin 1985 olması önemlidir. 1985 yılı Ermeni iddialarının 70. yılına denk gelmektedir. Dolayısıyla bu yayının varlığı, Ermeni iddialarını anmak ve anımsatmak üzerine kurgulanmıştır.

2. “Türk”e, Türk kültürüne ve Türk tarihine gönderme yapan kapaklar²¹

Bu kategoriye dahil edilebilen 10 kitap kapağı tespit edilmiştir. Bunların çoğunluğunda Türk bayrağı, Türk paşalarının fotoğrafları ile fes, kılıç, ay ve yıldız metonimleri kullanılmış; renk olarak kırmızı yoğunluklu tasarımlar tercih edilmiştir.

Frederick Greene’in *Armenian Massacres and Turkish Tyranny* [*Ermeni Katliamları ve Türk Zulümleri*] adlı eseri ilk olarak 1896 yılında bu kapakla basılmıştır. Kitapta “Ermeni katliamları”, Türklerin tarihi, kültürü, gelenekleri ve “garip dinî inanışları” gibi pek çok başlık altında anlatımlar ve çeşitli fotoğraflar bulunmaktadır. Kapağın düzenlemesine bakıldığında Türk bayrağı, üç kadın, bir bebek ve bir erkek figürün yanı sıra başlığın iki farklı renkte tasarlandığı görülmektedir. Yananamlarına bakıldığında ise arkadaki mekân silüetinde yer alan minarelerden dolayı buranın bir Müslüman beldesi olduğu; elinde kılıç bulunan erkek figürün Türk olduğu; başlıktan başka bir imgeleme bulunmamasına karşın bu dizgede bir de mağdur imgesine ihtiyaç duyulduğu için yerde yalvarır halde bulunan kadınların da Ermeni olduğu düşündürülmektedir. Başlık yazımında “*Armenian Massacres* [*Ermeni Katliamları*]” ifadesi öne çıkarılırken “*Turkish Tyranny* [*Türk zulmü/zorbalığı*]” ifadesinin kırmızıyla ve akışkan bir formda sunulması kan imgesini çağrıştırmaktadır. Bir istisna olarak bu kitabın sırt kısmında da bir

21 Bu başlık altında yer alan görsellerin eser künye bilgileri sırasıyla şu şekildedir:

Frederick Greene, *Armenian Massacres and Turkish Tyranny* (Chicago: International Publishing Company, 1896).

Wahi Kachichyan, *Turkish Instinct or The Praise of Genocide/ Radical Islam and Armenian Genocide* (Indiana: Xlibris, 2018).

Eric Bogosian, *Operation Nemesis: The Assassination Plot that Avenged the Armenian Genocide* (Boston: Little, Brown and Company, 2015).

başlık ve görsel unsur bulunmaktadır ki bu kitabı diğerlerinden ayıran temel özellik, iki farklı adının olmasıdır. Kitabın ön yüzünden farklı olarak sırt kısmında *Armenian Massacres or The Sword of Mohammad [Ermeni Katliamları mı yoksa Muhammed’in Kılıcı mı?]* başlığı yer almaktadır. Burada düzanlam olarak başlık dışında ay, yıldız ve iki erkek figür yer almaktadır. Yananlam olarak fesi nedeniyle Türk olduğu düşündürülen erkek figürlerden biri, yerde yatan diğerinin sırtına basmaktayken resmedilmiştir. Burada da Ermeni olduğu vurgusu olmasa bile başlıktan yola çıkarak yerde yatan erkek figürün Ermeni/Hristiyan, ayaktaki figürün ise Türk/Müslüman olarak betimlendiği anlaşılmaktadır. Öte yandan doğrudan Türk bayrağını kullanmak yerine ay ve yıldız metonimleri kullanılarak Türk vurgusu kitabın sırt kısmında da pekiştirilmiştir. Bu kitap kapağıyla Türkler, sadece Türklükleri nedeniyle değil aynı zamanda Müslüman olmaları nedeniyle de zalim olarak imlenmiştir.

Wahi Kachichyan tarafından yazılan 2018 basımlı *“Turkish Instinct or The Praise of Genocide/ Radical Islam and Armenian Genocide [Türk İçgüdüğü veya Soykırım Övgüsü/Radikal İslam ve Ermeni Soykırımı]”* adlı kitapta, Ermenilerin 1065-1923 arasında döngüsel olarak “soykırım” a uğradığı, 1890-1923 arasında ise özellikle Türkler tarafından zulme uğradıkları ve aslında bütün sorunun Ermenilerin asimile edilememelerinden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Kapağın düzanlamına bakıldığında Türk bayrağı, başlık ve yazarın adı görülmektedir. Yananlam olarak ise, başlıkta öne çıkan unsurun “genocide” kelimesi olduğu; alt başlıkta verilen *“Radical Islam and Armenian Genocide”* ifadesiyle de mevzunun ırk değil din temelli savlandığı düşündürülmektedir. *“Radical”*, ifadesinin aşırılık içermesi ve bu nedenle olumsuz bir algı bırakmasından dolayı tercih edildiği düşünülmekte; Türk Bayrağı’nın kırmızı kısmının siyahlıklarla lekelenmiş şekilde sunulması da yaratılmak istenen imgeye hizmet etmektedir.

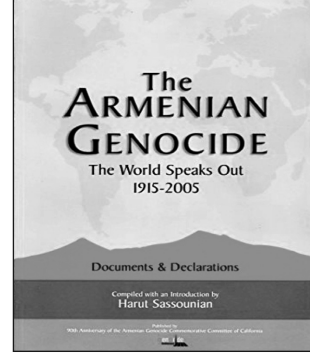
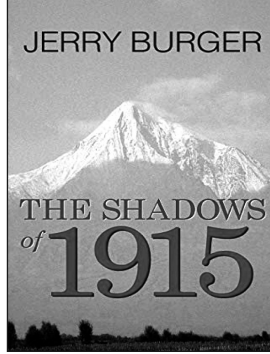
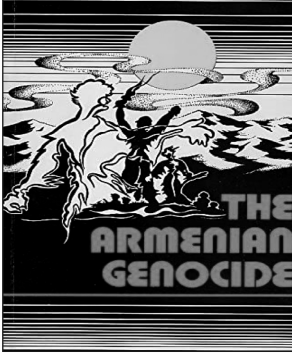
Eric Bogosian tarafından 2015 yılında basılan *“Operation Nemesis: The Assassination Plot that Avenged the Armenian Genocide [Nemesis Operasyonu: Ermeni Soykırımının İntikamını Alan Suikast Planı]”* adlı kitapta Nemesis suikastları²² faillerinin biyografilerinin yanı sıra suikastlara giden sürecin geneli hakkında da yorum yapılmaktadır. Kapağın düzanlamına bakıldığında kırmızı zemin üzerinde bir şehir silüeti, bir tuğra, üç erkek figür ve siyah harflerle yazılmış başlık ve beyaz harflerle yazılmış alt başlık ve yazar

22 Nemesis Suikastları, Ermeni Daşnaksutyun Partisi tarafından Talat Paşa ve Cemal Paşa’nın da aralarında bulunduğu Osmanlı siyasi ve askerî devlet adamlarına; Osmanlı İmparatorluğu’nu destekleyen Ermenilere ve bir kısım Azerbaycanlı siyasetçilere yönelik gerçekleştirilen bir dizi suikasti ifade etmektedir. Suikastların amacı intikam almak olduğu için Yunan mitolojisindeki intikam tanrısının adı verilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Doğanay Eryılmaz, “Ermeni Kültüründe Terörün Olumlanması: Nemesis Operasyonu”, *Türk-Ermeni İlişkileri Üzerine Ömer Engin Litem Konferansları 2023*, 17-46.

adı görülmektedir. Yananamlara bakıldığında ise erkek figürlerin belli ve bilinen kimseler olduğu görülmektedir; bu erkek figürler sırasıyla Cemal Paşa, Talat Paşa ve Bahaeddin Şakir Bey'dir. Bu figürlerin tercih edilmesinin nedeni, bu suikastlar çerçevesinde öldürülenlerden olmalarıdır. Üzerlerinde görülen kırmızı noktalar, kan imgesini çağrıştırmaktadır. Alttaki şehir silüeti ise İstanbul'a aitken; tuğra Osmanlı İmparatorluğu'na bir göndermedir. Kırmızı zemin üzerinde yer alan siyah renkli kelimelerin diğerlerine göre daha büyük yazılması, özellikle dikkat çekilmek istenilenin kitap başlığı olduğunu göstermektedir.

3. "Ağrı Dağı"na gönderme yapan kapaklar²³

Bu kategoriye dahil edilebilen 13 kitap kapağı tespit edilmiştir. Bunların çoğunluğunda sadece Ağrı Dağı çizimleri yer alırken bazılarında şehir silüeti, dünya haritası, kilise, bayrak metonimleri bulunmakta ve renk çeşitliliği fazla olan kapakların genelinde kırmızı rengin yoğun kullanıldığı görülmektedir.

Rafik Sarkissian tarafından 1987 yılında *The Armenian Genocide [Ermeni Soykırımı]* adıyla yazılan kitabın giriş kısmında "bu kitabı 1915'te Osmanlı Türkiye'si tarafından katledilen 1,5 milyon masum Ermeni kurbanın anısına ithaf ediyorum" ifadesi yer almaktadır. Pek çok fotoğraf, telgraf metni ve resmî olduğu belirtilen dokümanlarla konu detaylandırılarak anlatılmıştır. Kitabın kapağının düzenlemesine bakıldığında güneş, dağ, kitabın adı ve çeşitli insan silüetlerinin olduğu görülmektedir. Kapağın yananamlarına bakıldığında ise

23 Bu başlık altında yer alan görsellerin eser künye bilgileri sırasıyla şu şekildedir:

Richard Sarkissian, *The Armenian Genocide* (Los Angeles: Navasart Foundation, 1987).

Jerry Burger, *The Shadows of 1915* (Kirksville: Golden Antelope Press, 2019).

Harut Sassounian, *The Armenian Genocide The World Speaks Out 1915-2005*. (California: 90th Anniversary of the Armenian Genocide Commemorative Committee, 2005).

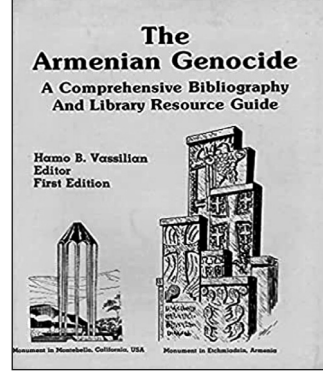
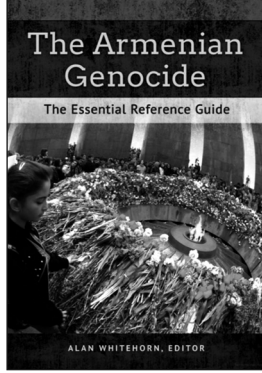
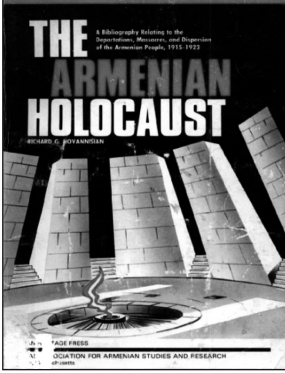
dağın, Ağrı Dağı’nı sembolize ettiği; insan silüetlerinden tek yumruğu sıkılı şekilde karşıdan gelenleri engellemeye çalışan beyaz silüetin Türkleri sembolize ettiği; bir yol üzerinde oldukları hissi verilen siyah silüetlerin ise ona karşı duran Ermenileri sembolize ettiği görülmektedir. Siyah silüetin elindeki meşale ise zafer imgesi olarak güneşle ilişkili bir semboldür. Kapakta yazar ve yayınevi adı yer almayıp kitap adının siyah zemin üzerine kırmızı renkle sunulması da artırılmak istenen vurguyu göstermektedir.

Jerry Burger tarafından 2019 yılında basılan *The Shadows of 1915 [1915’in Gölgeleleri]* adlı kitapta, 1953 yılında Kaliforniya’da yaşayan ve “soykırımı” uğradığı iddia edilen göçmen ailelerin yaşamlarına dair bir kurgu anlatılmaktadır. Kapağın düzenlamasına bakıldığında bir dağ silüeti, yazar adı ve kitabın adı görülmektedir. Kitap kapağında ilk bakışta herhangi bir Ermeni, Ermenilik çağrışımı bulunmamakla birlikte yananamlar açısından bakıldığında dağ silüeti, Ermeniler için çok önemli bir sembolik değere sahip olan Ağrı Dağı’na aittir. Kitabın adında yer alan 1915 ise Ermeni iddialarının başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Tercih edilen solgun renkler ise kapakta puslu ve hüzünlü bir his yaratmak amacıyla kullanılmıştır.

Harut Sassounian’ın 2005 yılında basılan *The Armenian Genocide/The World Speaks Out 1915-2005 [Ermeni Soykırımı/Dünya Konuşuyor 1915-2005]* adlı kitabı, “Ermeni iddialarının uluslararası düzeyde kabul edildiği”ni gösteren belgelerin derlendiği; ancak Türk yetkililerin hâlen “suçu” kabul etmediği ve tazminat ödemediğini vurgulayan bir içeriğe sahiptir. Kapağın düzenlamasına bakıldığında dört farklı renkten oluşan bir zemin, onun arka planında dünya haritası silüeti ve bu zeminin üzerinde siyah ve beyaz harflerle kitap adı, yazar adı ve bir çiçek simgesi yer almaktadır. Yananamlar açısından ise kitap kapağının zemin renklerini oluşturan kırmızı, mavi ve turuncunun Ermeni bayrağını; kırmızı kısmın dağ şeklinde çizilmesinin ise Ağrı Dağı’nı imgelediği görülmektedir. Bunun dışında kitabın alt başlığında vurgulanan “dünya” kelimesini temsilen dünya haritasının da kapakta yer aldığı görülmekte, bu çizimle “iddiaların” büyüklüğüne ve yaygınlığına vurgu yapılmaktadır. Kullanılan başlıklandırma stili, parçalı bir görünümde olup en büyük yazı karakteri, “*Armenian Genocide*” ifadesinde kullanılarak asıl dikkat başlığa yönlendirilmiştir. Ayrıca 2005 yılının Ermeni iddialarının 90. yılı olması dolayısıyla oluşturulan unutmabeni çiçeği sembolünün de buna gönderme yapan çiçek metonimi olduğu görülmektedir.

4. “Soykırım Anıtı”na gönderme yapan kapaklar²⁴

Bu kategoriye dâhil edilebilen 12 kitap kapağı tespit edilmiştir. Bunların çoğunluğunda sadece soykırım anıtı fotoğrafları ya da çizimleri yer alırken bazılarında fes, anma töreni, çiçekler, portreler, hazine sandığı, şehir silüeti metonimleri yer almaktadır. Kapakların çoğunluğu siyah rengin baskın olduğu tasarımlara sahiptir.

1980 basımlı Richard G. Hovannisian'ın *The Armenian Holocaust: A Bibliography Relating to the Deportations, Massacres, and Dispersion of the Armenian People, 1915-1923* [*Ermeni Holokostu: Ermeni Halkının Sürgünleri, Katliamları ve Dağıtılmasına İlişkin Bir Bibliyografya, 1915-1923*] adlı kitabının içeriği çeşitli ülkelerden seçilmiş arşiv belgelerine, basılı dokümanlara ve çeşitli çalışmalara dayanmaktadır. Kapağın düzenlamasına bakıldığında siyah zemin üzerine kırmızı ve beyaz renkli harflerle kitap ve yazar adının yazıldığı görülmektedir. Kapakta duvarlardan oluşan bir yapı ve bu yapının ortasında yanan bir alev imgesi bulunmaktadır. Basımevi adı ise kitabın en altında beyaz zemin üzerine siyah harflerle verilmiştir. Kitap adının uzun bir başlıktan oluşmasına rağmen asıl dikkat çekilmek istenilenin “*The Armenian Holocaust*” ifadesi ve bu ifadedeki “*Armenian*” kelimesi olduğu görülmektedir. Yazar adı ise başlığa nazaran oldukça küçük yazılarak geri planda bırakılmıştır. Yananlam olaraksa zeminin üzerinde yer alan çizim, 1965

24 Bu başlık altında yer alan görsellerin eser künye bilgileri sırasıyla şu şekildedir:

Richard G. Hovannisian, *The Armenian Holocaust: A Bibliography Relating to the Deportations, Massacres, and Dispersion of the Armenian People, 1915-1923* (Massachusetts: National Association for Armenian Studies and Research, 1980).

Hamo Vassilian, *The Armenian Genocide: A Comprehensive Bibliography and Library Resource Guide* (Glendale: Armenian Reference Books Company, 1992).

Alan Whitehorn, *The Armenian Genocide: The Essential Reference Guide* (New York: ABC-CLIO Publisher, 2015).

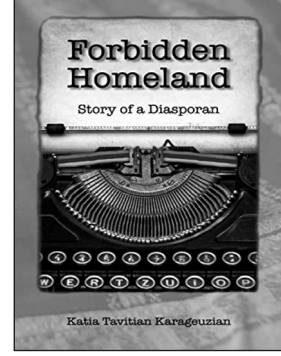
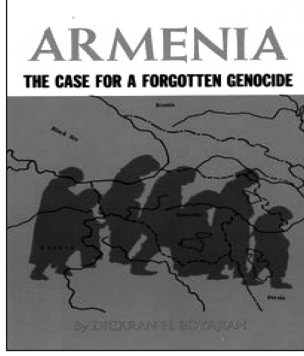
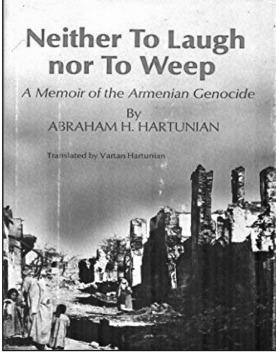
yılında inşasına başlanan ve 1967 yılında tamamlanan Միժեռնակապերդ (Tsitsernakaberd) adıyla bilinen Ermenistan’daki Soykırım Anıtı’nı simgelemektedir. Okuyucu açısından bu çizim, sadece anıtın varlığını bilenler için bir anlam ifade edebilmektedir.

Alan Whitehorn’un editörlüğünü yaptığı 2015 basımlı *The Armenian Genocide: The Essential Reference Guide [Ermeni Soykırımı: Temel Başvuru Rehberi]* adlı kitapta yedi farklı makale yer almakta ayrıca çeşitli çizelgeler ve belgeler sunulmaktadır. Kapağın düzenlamasına bakıldığında bir yapı içerisinde yanan bir ateşin etrafına çiçekler bırakan bir insan topluluğu görülmektedir. Bu zemin üzerinde farklı boyut ve renklerdeki harflerle iki parçalı şekilde kitap ve editör adı yazılmıştır. Yananlamına bakıldığında ise zeminde yer alan yapının, Միժեռնակապերդ (Tsitsernakaberd) adıyla bilinen Soykırım Anıtı olduğu; etrafında toplanan insanların da anma törenini icra ettikleri görülmektedir. Hem kitap alt başlığında yer alan “*The Essential Reference Guide*” ifadesine bir gönderme olmasının yanı sıra Ermeni iddialarının ve Ermenilik imgesinin bir nişanesi olarak anıt fotoğrafının kullanıldığı düşünülmektedir.

1992 yılında basılan Hamo B. Vassilian’ın hazırladığı *The Armenian Genocide: A Comprehensive Bibliography and Library Resource Guide [Ermeni Soykırımı: Kapsamlı Bir Bibliyografya ve Kütüphane Kaynak Rehberi]* adlı kitapta, Ermenilerin soykırımı uğradığı iddiasıyla yazılmış 400 propaganda kitabının listelendiği bir bibliyografya sunulmakta; Ermeni iddialarının dünya çapında tanınırlığına katkı yapılması amaçlanmaktadır. Kapağın düzenlamasına bakıldığında beyaz zemin üzerine siyah harflerle kitap adı, yazar adı, baskı sayısının verildiği ayrıca iki farklı anıt çizimi ve anıt isimlerinin kapakta yer aldığı görülmektedir. Yananamlar açısından bakıldığında, Ermeni iddiaları bağlamında kitap içeriğinde yer alan bibliyografyanın anıtlara denk bir yeri olduğu imgelenmek istenmiştir. Kaliforniya ve Eçmiyadzin gibi dünyanın iki farklı şehrindeki anıtların çizimlerine yer verilmesi de iddiaların yaygınlığına ve önemliliğine vurgu amacı taşımaktadır. Bu anıtlardan Kaliforniya’daki yer alan anıtın adı Montebello Genocide Memorial [Montebello Soykırım Anıtı]’dır ve 1968 yılında açılmıştır. Eçmiyadzin’de 1965 yılında açılan anıt ise Խաչքար-հուշարձան սաղոթքի և ուխտի [Haçkar-Dua ve Adak Anıtı] adını taşımaktadır.

5. Ermenistan Cumhuriyeti bayrağına ve haritasına gönderme yapan kapaklar²⁵

Bu kategoriye dâhil edilebilen 17 kitap kapağı tespit edilmiştir. Bunların çoğunluğunda sadece bayrak, harita, çiçek, ay ve yıldız, haç, kadın-erkek-çocuk fotoğrafları/silüetleri, portreler ve kilise metonimleri yer almaktadır.

Abraham H. Hartunian'ın 1968 basımlı *Neither to Laugh not to Weep: A Memoir of the Armenian Genocide* [*Ne Gülmek Ne Ağlamak/ Ermeni Soykırımı Anıları*] adlı kitap, 1895-1918 yılları arasında soykırımı uğradığını ama sağ kurtulduğunu iddia eden Rahip Abraham H. Harutnian'ın anılarını içermektedir. Kitap Vartan Hartunian tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Kapağın düzenlemesine bakıldığında yakıp yıkılmış bir mahallede yer alan kadın ve çocuklar gözükmektedir. Soluk gri zemin üzerinde kırmızı ve siyah harflerle kitabın, yazarın ve çevirmenin adları yer almaktadır. Yananlam olarak ise kullanılan fotoğrafın, Fransız-Türk savaşı sırasında Maraş'ta Ermeni mahallesinde çekilmiş olduğu bilinmektedir. Başlıkla uyumlu olacak şekilde bu hüznü duygusu uyandıran fotoğrafın kullanılması tercih edilmiştir. Kitap başlığı parçalı bir şekilde sunulmuş, görselde asıl dikkat çekilmek istenen kısım ve yazarın adı kırmızı harflerle yazılmıştır.

Dickran H. Boyajian tarafından *Armenia: The Case for a Forgotten Genocide* [*Ermenistan: Unutulmuş Bir Soykırım Davası*] adıyla 1971 yılında basılan

²⁵ Bu başlık altında yer alan görsellerin eser künye bilgileri sırasıyla şu şekildedir:

Abraham Hartunian, *Neither to Laugh not to Weep: A Memoir of the Armenian Genocide* (Boston: Beacon Press, 1968).

Dickran Boyajian, *Armenia: The Case for a Forgotten Genocide* (New Jersey: Educational Book Crafters, 1971).

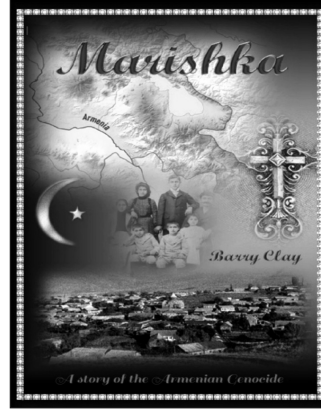
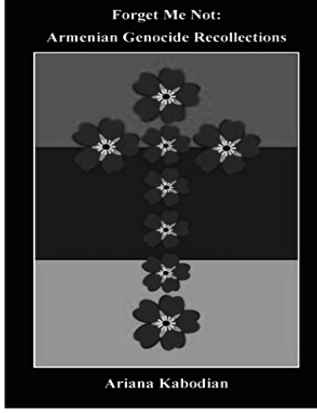
Katia Tavitian Karageuzian, *Forbidden Homeland: Story of a Diasporan*. (USA: Independently published, 2022).

kitapta Türk hükümetinin ve onun I. Dünya Savaşı’ndaki müttefiki Almanya’nın suçlu olduğunu kanıtlamak için çeşitli belgeler sunulmaktadır. Kapağın düzenlamasına bakıldığında beyaz fon üzerinde kırmızı ve siyah çeşitli büyüklüklerde harflerle kitap ve yazar adları yer almaktadır. Ayrıca çok detaylı olmayan, ancak Türkiye ve Kafkasya bölgesinin varlığının belli olduğu bir harita çiziminin üzerinde Türkiye yönünden ayrılan bir grup insanın silüetinin yerleştirildiği görülmektedir. Yananlam olarak, kapakta en önemli vurgunun “*Armenia*” ifadesinde olduğu, buna bağlı olarak haritada gösterilen “*Armenia*” sınırlarının da mevcut haritalara uygun olmadığı görülmektedir. Harita üzerine yerleştirilen insan silüetleri de Türkiye’den ayrılan Ermenileri temsil etmektedir.

Katia Tavitian Karageuzian’ın *Forbidden Homeland: Story of a Diasporan [Yasak Vatan: Bir Diasporanın Hikâyesi]* adlı kitabı 2022 yılında basılmıştır. Karageuzian, soykırımı uğradığını iddia ettiği aile tarihini anlatmaktadır. Ayrıca sürecin Ermeniler tarafından yaygın olarak kullanılan referans tarihini 1915’ten 1894’e çekerek başlangıç için yeni bir referans tarihi belirlemekte ve soykırım sürecinin hâlen devam ettiğini öne sürmektedir. Kapağın düzenlamasına bakıldığında soluk bir kumaş görselinin üzerine yerleştirilen kitap ve yazar adının yazımında siyah harfler kullanıldığı görülmektedir. Kapakta ayrıca bir daktilo yer almaktadır. Yananlam olarak, başlıkta herhangi bir “Ermeni” ibaresi bulunmamakla birlikte daktilo şeridinin renklerinin Ermeni bayrağı şeklinde tasarlanmasıyla kitap doğrudan Ermenilerle bağdaşmaktadır. Öte yandan arka plandaki soluk fonda yer alan kumaş da yine Ermeni dokumalarını anımsatmaktadır. Ayrıca günümüzde daktilo kullanımı kısıtlı olsa da kapakta daktiloda yazı yazılmasına yer verilerek, yaşandığı iddia edilen olaylara karşılık olarak bugüne kadar yapılanların eskiliğine ve yazılmaya devam edildiğine vurgu yapılmıştır.

6. Hristiyanlığa gönderme yapan kapaklar²⁶

Bu kategoriye dâhil edilebilen 9 kitap kapağı tespit edilmiştir. Bu kapaklarda kadın-erkek-çocuk fotoğrafları/silüetleri, haç, kilise, katedral, çiçek, bayrak, ay ve yıldız metonimleri yer almaktadır.

Ariana Kabodian tarafından 2022’de yayımlanan *Forget Me Not: Armenian Genocide Recollections* [*Beni Unutma: Ermeni Soykırımı Anıları*] adlı kitapta, soykırımı uğradığı iddia edilen tanıkların anıları tarihî bir perspektiften sunulmaktadır. Kapağın düzenlemesine bakıldığında siyah zemin üzerinde üç farklı renk parçası yer almakta ve bu renklerin üzerinde çiçek sembolleri bulunmaktadır. Kapaktaki siyah zemin üzerine beyaz harflerle kitabın ve yazarın adı yazılmıştır. Yananamlarına bakıldığında ise üç renkli kısmın Ermeni bayrağını sembolize ettiği görülmekte; çiçek sembollerinin ise Ermeni iddialarının 100. yılında sembol haline getirilen unutmabeni çiçeği olduğu ve çiçek sembolünün de Ermenileri anımsatmak üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan unutmabeni çiçekleri, haç şeklinde dizilerek Hristiyanlık vurgusu da yapılmıştır.

Barry Clay tarafından 2020 yılında yayımlanan *Marishka: A Story of the Armenian Genocide* [*Marishka: Ermeni Soykırımı Hikâyesi*] adlı kitap, yazarın büyükannesi Syra Tehuchian’ın ailesinin ve kendisinin yaşadıklarına dair anlatımlarının kurgusal karakterlerle harmanlanmasıyla oluşturulmuştur. 20. yüzyıl başlarında Müslüman ve Hristiyan toplulukların, Anadolu’nun bir kasabasındaki yaşamlarını konu edinmektedir. Kapakla verilen mesajın

26 Bu başlık altında yer alan görsellerin eser künye bilgileri sırasıyla şu şekildedir:

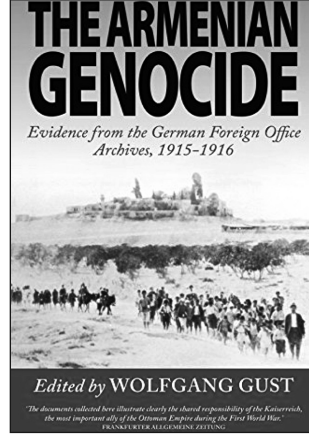
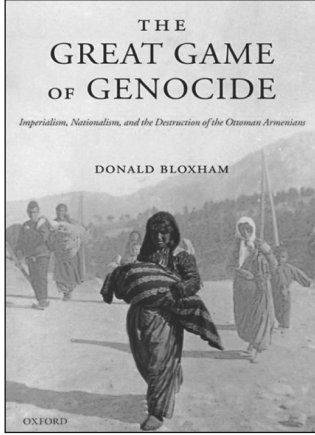
Ariana Kabodian, *Forget Me Not: Armenian Genocide Recollections* (Michigan: Schuler Books, 2022).

Barry Clay, *Marishka: A Story of the Armenian Genocide* (USA: Independently published, 2020).

düzenlamı; bir harita, ay ve yıldız, bir aile fotoğrafı, haç ve bir yerleşim yerinin görüntüsü kullanılarak sunulmuştur. İki parçalı olarak kitabın adı ve yazar adı yazılmıştır. Yananlamlarda ise yerleşim yeri görüntüsünün anlatının geçtiği mekân olarak okumak gerekmektedir; bu görüntülerde aile fotoğrafının Tehuchian ailesini; ay ve yıldızın Türkleri/Müslümanları; haçın Hristiyanları/Ermenileri sembolize ettiği mesajlarını okumak mümkün olmaktadır.

7. Göç yoluna gönderme yapan kapaklar²⁷

Bu kategoriye dâhil edilebilen 27 kitap kapağı tespit edilmiştir. Bu kapaklarda daha çok kadın ve çocuk fotoğraflarına yer verilirken, göç ettikleri anlaşılan hayvanlı ya da yaya ilerleyen insanlar kullanılmıştır. Cami, gazete parçası, harita, atlar, at arabaları, çeşitli hayvanlar kapaklarda yer almaktadır. Ayrıca pek çok kitapta aynı görselin farklı şekillerde kullanıldığı, bir fotoğrafın bir kitapta tamamı kullanılırken bir diğesinde sadece bir kısmının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum birden fazla görsel için geçerlidir.

27 Bu başlık altında yer alan görsellerin eser künye bilgileri sırasıyla şu şekildedir:

Bloxham, Donald. *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism and the Destruction of the Ottoman Armenians*. New York: Oxford University Press, 2007.

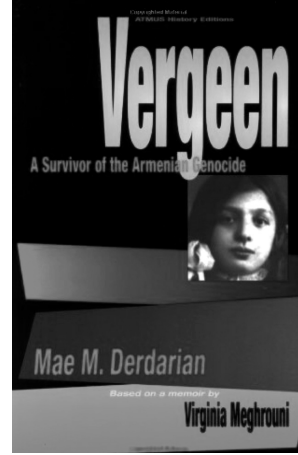
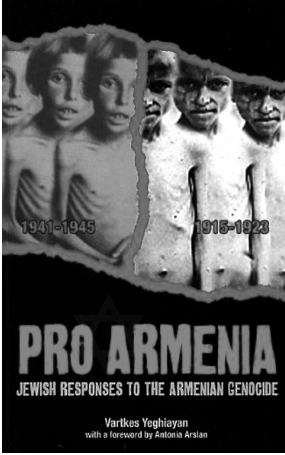
Gust, Wolfgang. *The Armenian Genocide: Evidence from the German Foreign Office Archives, 1915-1916*. New York: Berghahn Books, 2013.

Donald Bloxham'ın 2007 yılında basılan *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism and the Destruction of the Ottoman Armenians* [*Büyük Soykırım Oyunu: Emperyalizm, Milliyetçilik ve Osmanlı Ermenilerinin Yok Edilmesi*] adlı kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batılı emperyalist devletlerin çıkarıcı politikalarının etkisinde kalarak Ermenilere “soykırım” yaptığını ileri sürmekte ve günümüzde de bir inkâr politikası yürütüldüğü yönünde çeşitli görüşleri dile getirmektedir. Kapakla formüle edilen mesajın düzanlamı kırmızı yoğunluklu tasarımda bir grup insanın merceğe bakar hâlde çekilen fotoğrafı ile verilmiştir. Bu kadrajda sadece kucağında bebeğiyle görünen kadının siyah beyaz bırakılarak öne çıkarıldığı görülmektedir. İki parçalı kitap adının yazımında iki farklı renk kullanılmış; kapakta öne çıkarılan ifadenin “*Great Game*” ve “*Genocide*” ifadeleri olduğu görülmektedir. Kapakla verilen mesajın yananlamını çözümlemek için siyah beyaz olan fotoğrafın kırmızı tonlamayla sunulmasına yoğunlaşıldığında bu renkle kan imgesinin çağrıştırılmak istendiğini ve dolayısıyla görsel metinle Ermeni iddialarına da örtük bir gönderme yapıldığı görülmektedir. Siyah beyaz bırakılan kısım ise geçmişte kaldıkları, artık hayatta olmadıkları hissini vermek üzere tasarlanmıştır.

Wolfgang Gust tarafından 2013 yılında yayımlanan *The Armenian Genocide: Evidence from the German Foreign Office Archives, 1915-1916* [*Ermeni Soykırımı: Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivlerinden Kanutlar, 1915-1916*] adlı kitap, Alman Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerine dayanarak Ermeni iddialarını kanıtlamak üzere yazılmıştır. Kitap kapağının fonunu, kalabalık bir insan grubunun yürüyüş halindeki fotoğrafı oluşturmaktadır. İki parçalı başlığın yazımında iki farklı renk kullanılmış; en büyük yazı karakteri “*Genocide*” kelimesi yazılırken kullanılmış ve okurun dikkati o kelimeye yönlendirilmiştir; yazarın adı ise kırmızı zemin üzerine beyaz şekilde sunulmuştur. Fotoğraftaki kişilerin göç yolunda olmasının vurgulanması, bununla “sevk ve iskân” a gönderme yapılması da verilen mesajın yananlamını oluşturmaktadır.

8. Çocuk/ Aile/ Portre fotoğraflarının kullanıldığı kapaklar²⁸

Çocuk fotoğraflarının kullanıldığı 20; aile fotoğraflarının kullanıldığı 20 ve portrelerin kullanıldığı 43 kitap kapağı tespit edilmiştir. Çocuk fotoğraflarının olduğu kapaklarda genel olarak tek çocuğa ait fotoğraflar kullanılmış olmakla birlikte grup halinde ya da anne-çocuk şeklindeki fotoğraflara da yer verilmiştir. Aile fotoğraflarının olduğu kapaklarda ya kalabalık ailelerin ya da çiftlerin fotoğrafları bulunmaktadır. Bu aileler, genel olarak “soykırım” olduğu iddia edilen olaylardan kurtulduğu öyküsüne sahip ailelerdir. Kitapta anlatılanlar da bu ailelerin hayat hikâyelerini içermektedir. Portrelerin kullanıldığı kitaplar ya ilgili kişinin kendi anlatımlarını ya da ikinci/üçüncü şahıslar tarafından kurgulanan anı öykülerini içermektedir.

Vartkes Yeghiayan tarafından 2012’de yayımlanan *Pro Armenia: Jewish Responses to the Armenian Genocide* [*Ermenistan Yanlısı: Yahudilerin Ermeni Soykırımına Tepkileri*] adlı kitapta, Yahudi diplomatların Ermeni iddiaları hakkındaki yorumları yer almaktadır. Kitap üç bölümden oluşmakta ve görgü tanığı olarak lanse edilen kişilerin anlatımlarını içermektedir. Kapakla verilen mesajın düzenlamı iki farklı yıl aralığına ait olduğu belirtilen çocukları gösteren fotoğraflar aracılığıyla sağlanmıştır. Siyah zemin üzerinde kırmızı ve

28 Bu başlık altında yer alan görsellerin eser künye bilgileri sırasıyla şu şekildedir:

Vartkes Yeghiayan, *Pro Armenia: Jewish Responses to the Armenian Genocide* (USA: Center for Armenian Remembrance, 2012).

TheodorevKharpertian, *Hagop: An Armenian Genocide Survivor's Journey to Freedom* (Massachusetts: NAASR Armenian Heritage Press, 2003).

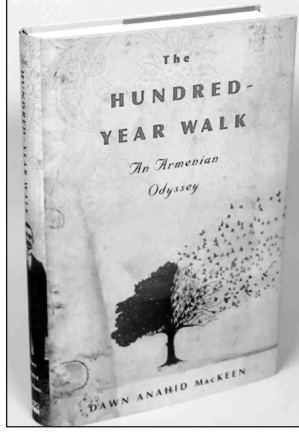
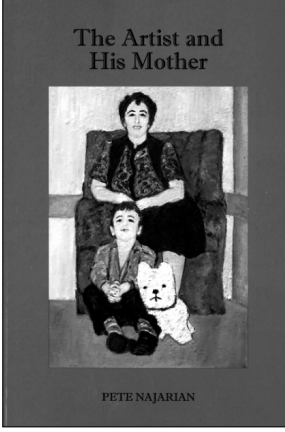
Mae Derdarian, *Vergeen: A Survivor of the Armenian Genocide* (Los Angeles: Atmus Press Publications, 1997).

beyaz harflerle kitap ve yazar adı verilmiştir. “*Pro Armenia*” kelimesinin kırmızı ve diğerlerine göre daha büyük yazılmasıyla dikkat o kelimeye yönlendirilmiştir. Yananamlar açısından bakıldığında Ermeni iddiaları ile Yahudi Soykırımı aynı kategorideymiş gibi gösterilmek istenmektedir. Benzer fotoğrafların kullanılmasıyla arzu edilen eşitliğin kanıtlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Fotoğrafların kırmızı ve akışkan çizgilerle çerçevelenmiş olması kanı; dolayısıyla vahşet, zulüm vb. duyguların hissedilmesi amacını taşımaktadır.

Theodore D. Kharpertian’ın *Hagop: An Armenian Genocide Survivor’s Journey to Freedom [Hagop: Ermeni Soykırımı Kurtulanının Özgürlüğe Yolculuğu]* adlı çalışması 2003 yılında basılmıştır. Ermeni iddiaları kapsamında yaşandığı varsayılan soykırımdan kurtulan Hagop Harputyan’ın hayatının anlatıldığı kitapta, Malatya’dan Fransa’ya, oradan da Amerika Birleşik Devletleri’ne uzanan hikâyesi kurgulanmıştır. Kitabın kapağının siyah beyaz olarak tasarlandığı görülmektedir. Bu kapakla okura verilmek istenen mesajın düz anlamlı, fon olarak kullanılan 8 kişilik bir aile fotoğrafıyla iletilmektedir. Kapaktaki “*Hagop*” kelimesi yazılırken diğerlerinden daha büyük bir yazı karakteri kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntemle dikkatler “*Hagop*” kelimesine yönlendirilmiştir. Görsel metinle verilen mesajın yananamları ise ailenin yerel kıyafetleri ile kitabın başlığı ilişkilendirilerek çözümlenebilmekte; Ermeni bir aile oldukları kıyafetleri ve başlıkla ilişkili olarak anlaşılabilir. Siyah-beyaz renk kullanımında siyahın daha yoğun kullanımı geçmişte kalmışlık, yok olmuşluk hissini pekiştirme amacı taşımaktadır.

Mae M. Derdarian tarafından 1997 yılında yayımlanan *Vergeen: A Survivor of the Armenian Genocide [Vergeen: Ermeni Soykırımı’ndan Kurtulan Biri]* adlı kitap, Virginia Meghrouni’nin anılarına dayanarak hazırlanmıştır ve Ermeni iddiaları kapsamında yaşandığı varsayılan soykırımdan kurtularak Amerika Birleşik Devletleri’ne ulaşmayı başaran Vergeen adlı bir genç kızın hikâyesini konu edinmektedir. Kapakta kullanılan siyah fon üzerinde kırmızı, mavi ve turuncu renkler ve *Vergeen* olduğu düşündürülen bir genç kız fotoğrafıyla verilmek istenen mesaj formüle edilmiştir. Kapaktaki en büyük yazı karakteri “*Vergeen*” kelimesinde kullanılarak dikkatin o kelimeye yönlendirilmesi sağlanmıştır. Yananamları vermek için ise renklerin kullanıldığı görülmektedir. Yan yatmış şeritler olarak verilen renklerin Ermeni bayrağını çağrıştırdığı; siyah fonun ise hüznü, acıyı anımsatmak maksatlı kullanıldığı görülmektedir.

9. Diğer (soyut çizim/sembol/desen kullanılan) kapaklar²⁹

Bazı kitap kapaklarının hem başlıkları hem de kapak tasarımları doğrudan içerik hakkında bilgi vermemekte ya da belli sembollerin kullanımıyla çıkarımlar, çağrışımlar yoluyla belirli ilişkilendirmeler yapmaktadır. Çalışma alanına dâhil olan kapak tasarımlarının bir kısmı da bu tanımlamaya dâhil edilebilmektedir. Bu kategoriye giren 61 kitap kapağı tespit edilmiştir. Bu kitapların içeriği Ermeni iddiaları ile ilişkili olsa dahi kapakların tamamına yakınında bunun net bir yansıması tespit edilememiş; kullanılan kitap adlarında kelimelerin yan ya da mecaz anlamları bağlamında ilişkilendirme yapılabildiği görülmüştür. Örneğin “*Genocide*” kelimesi kullanılan bir kapakta sadece bir çöl fotoğrafı yer almakta, Ermenilikle doğrudan ilişkilendirilebilecek başka bir ibare bulunmamaktadır. Ağaç ve ev sembollerinin kullanıldığı kapaklarda da benzer bir durum söz konusudur ve içeriği okunmadan ürünün Ermeni iddialarıyla bağdaştırılması mümkün olamamaktadır. Bu kapaklarda insan figürleri, soyut çizimler, uçuşan çizgiler, ev, ağaç, pencere vb. metonimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Pete Najarian tarafından 2010’da yayımlanan *The Artist and His Mother* [*Sanatçı ve Annesi*] adlı kitapta, yazarın annesi Zaroohé’nin 1915’ten 2006’da ölümüne kadar geçen süreçteki yaşamı anlatılmaktadır. Najarian, görsellerle de desteklediği kitabını “*Ölüm yürüyüşünde kaybolan Boğos Amca için*” şeklinde Boğos adlı bir kişiye ithaf etmiştir. Metin içinde annesinin kendi

29 Bu başlık altında yer alan görsellerin eser künye bilgileri sırasıyla şu şekildedir:

Pete Najarian, *The Artist and His Mother* (California: California University Press, 2010).

Dawn Anahid MacKeen, *The Hundred-Year Walk: An Armenian Odyssey* (Boston: Mariner Books, 2017).

Susan Barba, *Fair Sun/Poems*, (Boston: David R. Godine, 2017).

hayatındaki önemi ve ilişkilerinin anlatılmasının yanı sıra mektup, günlük vb. bölümlerin yer aldığı görülmektedir. Kapak tasarımına bakıldığında düzenli olarak Ermeni iddiaları ile doğrudan ilişkilendirilebilecek bir imge bulunmamaktadır. Bununla birlikte hem kitap adının seçiminde hem de kitap kapağı görselinde Ermeni asıllı ressam Arshile Gorky'ye ve onun aynı isimli ünlü resmine gönderme yapıldığı görülmektedir. Öte yandan Arshile Gorky'nin biyografisinde yer alan pek çok anlatı ile Najarian'ın kitabı arasında da örtüşmeler bulunmaktadır. Yazarın kendisinin de Ermeni bir ressam olması ve Gorky'ye karşı olası hayranlığı nedeniyle böyle bir isim ve kapak tercihi bulduğu düşünülmektedir.

Dawn Anahid MacKeen tarafından 2017 yılında yayımlanan *The Hundred-Year Walk: An Armenian Odyssey* [Yüz Yıllık Yürüyüş: Bir Ermeni Odyssea'sı] adlı kitapta, I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'dan Suriye'ye göç eden yazarın büyükbabası Stepan Miskjian'ın yolculuğu ve hayat hikâyesi konu edinilir. Yazar, büyükbabasına ait günlükleri bulduktan sonra onun göç yolunu takip ederek kendisi de bir yolculuk yapmıştır. Kitabın içinde bu yolculuğa ait fotoğraflar ve anlatılar da yer almakta; her iki hikâye paralel ilerlemektedir. Kapak tasarımının düzenli olmasına bakıldığında açık mavi bir zemin üzerinde arka planda çiçek motifleri, ön planda ise bir yarısındaki yapraklarının döküldüğü izlenimi verilmiş bir ağaç yer almaktadır. Dikkatli bakıldığında ağacın dökülen yapraklarının kuş figürleri hâlinde resmedildiği görülmektedir. Her ne kadar ağacın ikiye bölünmüşlüğü ayrılığı imgeliyor gibi gözükse de kitaptaki anlatının aksine kapakta ayrılan yaprakların yere dökülmek yerine kuş figürlerine dönüşmesi hüznü değil özgürlüğü anımsatmaktadır. Öte yandan “*The Hundred-Year Walk*” ifadesinin alt başlık ve yazar adından farklı olarak daha büyük yazı karakteri ve kırmızı renkle sunulması vurgulanmak istenenin bu ifade olduğunu göstermektedir. Ayrıca kitabın sırt kısmında da Stepan Miskjian'ın fotoğrafı siyah beyaz şekilde kullanılmış; bu renk seçimiyle artık hayatta olmadığı imlenmiştir.

Susan Barba tarafından 2017 yılında yayımlanan *Fair Sun/Poems* [Adil Güneş/Şiirler] adlı kitap, adından da anlaşılacağı üzere bir şiir kitabıdır. Kitabın içeriği üç bölüme ayrılmış şiirlerden oluşmaktadır. Birinci ve üçüncü bölümde pek çok farklı konuda şiirler yer alırken ikinci bölüm “*Andranik*” başlığı altında düzyazı şiirlerden oluşmaktadır. Bu bölüm yazarın çocukluğu boyunca dinlediği büyükbabasının ölümünden kurtuluş hikâyesinin şiirleştirilmiş hâlidir ve diyalog şeklinde ilerlemektedir. Kitap kapağı tasarımına bakıldığında ne yer alan geometrik şekillerin ne de kullanılan renklerin Ermeni iddiaları ile ilişkilendirilmesi mümkün görünmektedir. Kitap, sıradan bir şiir kitabı görünümüyle okura sunulmuştur. İçinde kitabın adını aldığı “*Fair Sun*” adlı bir şiir yer almakla birlikte yazarın asıl atıf noktası, epigraf sayfasından

anlaşılabilir. 12. yüzyılda yaşamış Ermeni Katolikosu Nerses Şnorhali’nin şiirine atıfta bulunarak “*sabah ışığı, adil güneş*” anlamına gelen “*Առավոտ լուսոյ, Արեգակն արդար*” dizelerini alıntılamıştır. Ayrıca büyükbabası Andranik Vartanian’a ait olduğunu yazdığı “*Why is the sun fair? Because it shines down equally on everyone [Güneş neden adildir? Çünkü herkese eşit şekilde parlar.]*” alıntısıyla da kitabın adını ikinci defa vurgulamıştır. Kitap kapağını ve dahi kitabın adını Ermeni iddialarına bağlayan herhangi bir unsur bulunmamakla birlikte “*Fair Sun*” ifadesinin kültürel belleğe sahip bir Ermeni okur için oldukça fazla anlam içermesi muhtemel gözükmektedir. Diğer okurlar içinse cazip bir şiir kitabı görünümü sunmaktadır.

Sonuç

Kitap kapaklarının, günümüzde kitapları korunmanın çok daha ötesinde bir işleve sahip oldukları çalışmaya konu olan kapaklar bağlamında da görülmektedir. Basıldığı yüzyılın ekonomik şartlarından dahi etkilenen kitap kapakları, dönemselliklere sahiptir. Kimi zaman maddi kaygılar kitap boyutunu ve cildini belirlerken kimi zaman da okur ya da yayınevlerinin eğilimleri belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Ermeni iddiaları temalı kitapların kapak kullanımı, günümüz dünyasında kitap kapaklarının çok daha farklı amaçlara (çeşitli iddiaları temellendirmeye çalışmak, propaganda yapmak, yandaş toplamak vb.) hizmet edebildiğinin bir kanıtı olmaktadır.

Ermeni iddialarına odaklı kitaplarda satış kaygısından ziyade propaganda ya da manipülasyonun ön planda olduğu; yönlendirilmek istenen bir algıya yönelik olarak tasarlandıkları görülmektedir. İncelenen kitap kapaklarının içerik hakkında çoğunlukla bilgi sunduğu; kimi kapaklarda Ermeni/Ermenilik vurgusunun kelimelerden çok semboller üzerinden yapıldığı; kimi kapaklarda ise hem çizimlerin hem kelime yazımlarının belli bir amaca yönelik olduğu görülmüştür. Türk imgesinin ise genel olarak fes ve ay/yıldızla sembolize edilmesinin yanı sıra gaddar, cani, katliamcı vb. ifade ve çağrışımlarla olumsuz şekilde imgelendiği; soyut vb. çizimlerin yer aldığı kapaklarda ise okur algısına müdahalenin sınırlı kaldığı tespit edilmiştir.

Çalışmaya sadece ABD’de basılan kitapların kapakları dikkate alınmış olmakla birlikte veri toplama aşamasında pek çok ülke bazlı sınıflandırma yapıldığını ve bu taramalar neticesinde kitap kapaklarının ülke bazında farklılık gösterebildiğini yukarıda imlemiştik ki bunun yanı sıra aynı ülkede, aynı kitabın farklı yıllardaki baskılarında da kitap kapaklarında değişikliğe gidildiği görülmüştür. Bazı baskılarda kullanılan kapakların herhangi bir imge

içermediği ya da daha sade olduğu ve herhangi bir mesaj ve/veya alt mesaj üretmediği ancak aynı eserin farklı bir yıldaki baskısının çok daha keskin imgelerle mesaj ve alt mesajlara sahip olduğu görülmüştür. Farklı bir çalışmada kitap kapaklarının bu baskı farklılıklarının nedenlerinin de incelenmesinin gerekli olduğu kanısına varılmıştır.

Sonuç olarak, çalışmanın başında öngörülen şekilde Ermeni iddiaları bağlamında basılan kitapların hem içerik olarak hem de kitap kapak tasarımları açısından belli bir kitleye ulaşmayı ve kapak tasarımlarıyla da Ermeni iddialarının canlı kalmasına katkıda bulunmayı amaçladığı ve ayrıca hedef kitle dışındaki okurlar için de cezbedici bir yapı oluşturmak gayesi taşıdıkları tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Barthes, Roland. *Çağdaş Söylenler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.
- Bircan, Ufuk. “Roland Barthes ve Göstergebilim”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, sy. 13/26 (2015): 17-41.
- Çekiç Akyol, Ayça ve Akyol, Mevlüt. “Reklam Araştırmalarında Metinsel Analiz Yöntemi ile Anlamın İnşası ve Yapıbozumu”, *Görsel Metin Çözümleme* içinde, ed. Özlem Güllüoğlu, 234-267. Ankara: Ütopya Yayınları, 2021.
- Delamare, François ve Guineau, Bernard. *Renkler ve Malzemeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Erkman Akerson, Fatma. *Göstergebilim*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019.
- Eryılmaz, Doğanay. “Ermeni Kültüründe Terörün Olumlanması: Nemesis Operasyonu”, *Türk-Ermeni İlişkileri Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2023* içinde, ed. Alev Kılıç, 17-46. Ankara: Terazi Yayıncılık, 2024.
- Febvre, Lucien ve Martin, Henri-Jean. *Kitabın Doğuşu*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2000.
- Guiraud, Pierre. *Göstergebilim*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2016.
- Günay, Doğan ve Uzdu, Funda. “Kitabın Kapağından Dışarı Taşanlar”, *Dilbilim Dergisi*, sy. 20, (2008): 19-46.
- Günay, Doğan, ftdk *Metin Bilgisi*, İstanbul: Papatya Yayınları, 2017.
- Kaplan, Kadir. “Kitapların Kapak Tasarımlarındaki Mesajlarda Kullanılan Propaganda Teknikleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, sy. 6/3 (2017): 1574-1589.
- Karaca, Birsen. *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi/Toplumsal Bellek ve Sinema*. İstanbul: Say Yayınları, 2006.

- Manguel, Alberto. *Okumanın Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Öcal, Orhan. *Kitabın Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1971.
- Satkın, Mustafa Bilge. “Türkiye’de Belgesel Fotoğrafın Propaganda Amaçlı Kullanımı”. Sanatta Yeterlik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2011.
- Sığırcı, İlhami. *Göstergebilim Uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.
- “Metin” maddesi, erişim 24 Nisan 2024, <https://sozluk.gov.tr/>.

İncelenen kitaplar

- Anonim. *The Armenian Genocide and America's Outcry/ A compilation of U.S. documents 1890-1923*. Washington: Armenian Assembly of America, 1985.
- Barba, Susan. *Fair Sun Poems*. Boston: David R. Godine, 2017.
- Bloxham, Donald. *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism and the Destruction of the Ottoman Armenians*. New York: Oxford University Press, 2007.
- Bogosian, Eric. *Operation Nemesis: The Assassination Plot that Avenged the Armenian Genocide*. Boston: Little, Brown and Company, 2015.
- Boyajian, Dickran. *Armenia: The Case for a Forgotten Genocide*. New Jersey: Educational Book Crafters, 1971.
- Burger, Jerry. *The Shadows of 1915*. Kirksville: Golden Antelope Press, 2019.
- Clay, Barry. *Marishka: A Story of the Armenian Genocide*. USA: Independently published, 2020.
- Derdarian, Mae. *Vergeen: A Survivor of the Armenian Genocide*. Los Angeles: Atmus Press Publications, 1997.
- Greene, Frederick. *Armenian Massacres and Turkish Tyranny*. Chicago: International Publishing Company, 1896.
- Gust, Wolfgang. *The Armenian Genocide: Evidence from the German Foreign Office Archives, 1915-1916*. New York: Berghahn Books, 2013.

- Hartunian, Abraham. *Neither to Laugh not to Weep: A Memoir of the Armenian Genocide*. Boston: Beacon Press, 1968.
- Hovannisian, Richard G. *The Armenian Genocide: Cultural and Ethical Legacies*. New Jersey: Transaction Publishers, 2006.
- Hovannisian, Richard G. *The Armenian Holocaust: A Bibliography Relating to the Deportations, Massacres, and Dispersion of the Armenian People, 1915-1923*. Massachusetts: National Association for Armenian Studies and Research, 1980.
- Kabodian, Ariana. *Forget Me Not: Armenian Genocide Recollections*. Michigan: Schuler Books, 2022.
- Kachichyan, Wahi. *Turkish Instinct or The Praise of Genocide/ Radical Islam and Armenian Genocide*. Indiana: Xlibris, 2018.
- Kharpertian, Theodore. *Hagop: An Armenian Genocide Survivor’s Journey to Freedom*. Massachusetts: NAASR Armenian Heritage Press, 2003.
- Kirakossian, John. *The Armenian Genocide: The Young Turks Before the Judgment of History*. Boston: Sphinx Press, 1992.
- MacKee, Dawn Anahid. *The Hundred-Year Walk: An Armenian Odyssey*. Boston: Mariner Books, 2017.
- Najarian, Pete. *The Artist and His Mother*. California: California University Press, 2010.
- Sarkissian, Richard. *The Armenian Genocide*. Los Angeles: Navasart Foundation, 1987.
- Sassounian, Harut. *The Armenian Genocide The World Speaks Out 1915-2005*. California: 90th Anniversary of the Armenian Genocide Commemorative Committee, 2005.
- Tavitian Karageuzian, Katia. *Forbidden Homeland: Story of a Diasporan*. USA: Independently published, 2022.
- Vassilian, Hamo. *The Armenian Genocide: A Comprehensive Bibliography and Library Resource Guide*. Glendale: Armenian Reference Books Company, 1992.

Whitehorn, Alan. *The Armenian Genocide: The Essential Reference Guide*. New York: ABC-CLIO Publisher, 2015.

Yeghiayan, Vartkes. *Pro Armenia: Jewish Responses to the Armenian Genocide*. USA: Center for Armenian Remembrance, 2012.